

СУСПІЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО ЯК СПОСІБ БУТТЯ ЛЮДИНИ В КУЛЬТУРІ.

Метою даної теми є: ознайомити студентів з таким складним поняттям філософії, як "культура", встановити спільне й відмінне між матеріальною та і духовною культурою, розкрити сутність суспільного виробництва як способу буття людини в культурі. Для цього окреслюються такі ключові слова:

культура, символ, продуктивні сили, виробничі відносини, спосіб виробництва, духовне виробництво, духовні відносини, інформаційне суспільство, масова культура. Тема розкривається через розгляд наступних питань:

Поняття культури у філософії. Культура як символічний світ людського буття:

Матеріальна культура та її структура:

Духовна культура та її структура:

Поняття культури у філософії. Культура як символічний світ людського буття:

Приставаючи до вивчення першого питання, студентам слід звернути особливу увагу на зміст поняття *культура*. Існує більш як півтисячі визначень цього складного утворення. Першим цей термін запровадив у філософію Цицерон, в значенні "мистецтво вдосконалення своєї душі, розуму" протиставивши його терміну "натура" - тобто природа. Зараз у філософії існують різні підходи до розуміння культури. Релігійно-ідеалістична філософія акцентує увагу на духовному аспекті культури, визначає її як вираження прагнення людини добудувати своє природне та соціальне буття до рівня духовності. Лише за допомогою культури розкриваються найкращі якості людини, досягається її гармонія з оточуючим світом, реалізується її вище призначення. Матеріалістична філософія розглядає як домінуючий виділяє діяльнісний аспект культури, її орієнтованість на людину, яка виступає її творцем і споживачем. Спільним у всіх підходів до розуміння культури є підкреслення того, що світ культури *створений людиною*, природа входить в

нього як перетворена людиною. Г.Гегель особливо підкреслив, що "культура - це створена людиною "друга природа".

Можна сказати, що в культурі конститується світ, який складає безпосередню дійсність буття людини, і тільки через входження в нього людина стає людиною – творцем культури, суспільства, себе, на основі засвоєння надбань уже створеної людством культури. Людина є суб'єктом і об'єктом культури. Культура орієнтує людину в світі, включає її в світ суспільства, людства, регулює відносини в суспільстві, визначає систему цінностей. У широкому значенні під культурою ми розуміємо всі основні сфери людського буття - виробництво матеріальних благ; духовну культуру в її розмаїтті та складності, включаючи міфологію, релігію, науку, мистецтво; різні форми стосунків у суспільстві від особистісних до політичних.

Але культура не тотожна суспільству. Культура перебуває у діалектичній взаємодії з суспільством. Вона функціонує за своїми законами і в той же час підлягає дії суспільних законів. Структурні складові суспільства впливають на зміст і форми культурного процесу і в той же час культура вносить відповідні корективи у розвиток суспільства, відображає стан його морального здоров'я, рівень економічних та політичних свобод, характеризує його духовний потенціал. На стан культури впливають спосіб виробництва, політична система суспільства, становище індивіда в суспільстві.

Культура є системою, яка має складну структуру. Якщо розглядати культуру як визначену людську діяльність, то можна виділити в ній матеріальну і духовну культуру, що взаємодіють у процесі реалізації людини як суспільної істоти і неповторної індивідуальності. Якщо ж розглядати культуру з точки зору її носія, то можна виділити *світову культуру*, яка складається з *етнічних та національних культур*. Світова і національні культури є синтезом, результатом складної взаємодії культур класів, інших соціальних груп певного суспільства, родин, окремих людей.

Як культури не існує без людини, суспільства, так і не існує людини, суспільства без культури. Культура є власне людським способом "включення" в універсум. Діяльність людини базується на обміні речовинами й енергією з

природою. Яка ж специфіка "вписаності" людини у світ? Специфікою "феномену людини" є формування та відтворення особливих форм життєдіяльності, матеріальної і духовної культури, форм спілкування. Суспільство створює "другу природу", перетворюючи не лише навколишній, але й свій внутрішній світ.

Специфікою буття людини у світі є практична діяльність. Тобто людині притаманний діяльнісно – творчий характер ставлення до дійсності. Діяльність здійснюється в соціумі, в кооперації з іншими людьми. Вона передбачає спілкування, поєднання зусиль людей. Діалог забезпечує можливість вироблення більш оптимальних плідних засад спілкування між людьми.

Практика включає наступні відносини:

- а) суб'єкт – об'єктні (людина - природа);
- б) суб'єкт – суб'єктні (взаємодія людей у цьому процесі);
- в) самозміну (людина змінює себе через діяльність в світі і спілкування).

У процесі практики відбувається:

- 1) реальне перетворення об'єктів дійсності;
- 2) спілкування в процесі і з приводу цієї перетворюючої діяльності;
- 3) виробляються сукупності норм і цінностей, що забезпечують цілеспрямований характер діяльності.

Усі сфери суспільного життя – це сфери культури, а культура є символічним світом, створеним людиною. Йдеться не про одного індивіда, а про спів-буття людей, які в процесі співіснування (тобто вступають в різні суспільні відносини) вибудовують світ свого буття. Це вже не природний, а позаприродний світ, в основі якого лежить формування певних символів \ символ у перекладі з грецької мови - розпізнавальна ознака / Символи пронизують усі форми культури, зокрема:

- 1) у стародавніх греків символ - це умовний речовий розпізнавальний знак для членів певної соціальної групи;
- 2) в літературі символ - це художній образ, який втілює деяку ідею;
- 3) в науці символ - це умовне позначення якоїсь величини (наприклад в математиці, фізиці) буквами грецького та латинського алфавіту;

4) в мистецтві символ - це універсальна естетична категорія, яка розкривається через співставлення із суміжними категоріями такими як художній образ або алегорія (вираз абстрактного поняття при допомозі конкретного образу, наприклад, жінка з зав'язаними очима, з вагою в руці - алегорія правосуддя) І.В. Гете писав, що "в символі через окреме представляють загальне - не як сон, не як тінь, але як живе миттєве одкровення того, що є невиразимим ." / цит. за: Керлот Х.С. Словарь символів.- М.:REFL-book, 1994.- С.32)

4/ в релігії символ - це знак для позначення, вираження трансцендентного, священного через чуттєве (наприклад, лотос є символом вищої досконалості в буддизмі, хрест у християнстві - це символ жертвовної любові, позбавлення від гріхів.)

Символи виступають як умовні знаки для позначення загальних ідей. Символ є полісемантичним. Причому кількість значень у нього - необмежена. А отже, культура як світ символів теж є необмеженою. Матеріальна культура, теж має символічне забарвлення (символи в трудовій діяльності: покладання цілі, накреслення шляхів її досягнення, самі результати, не кажучи вже про винагороду). Гроші - це теж символ обміну товарів. Символи заміщають реальні речі, які є недоступними, або ж якими користуватися незручно. Наприклад, паперові гроші, платіжні картки заміщують золото. Матеріальні символи, як і духовні, мають ідеальний характер, бо формуються у людській свідомості. Символи пронизують всі сфери людського буття: матеріальне життя, політику, право, мораль, мистецтво, релігію, побут.. Народні традиції, звичаї, обряди теж мають символічний характер.

Культура має історичний характер, який виявляється і в зміні значень символів. Одні і ті ж символи стають носіями нових значень. Так відбувається розширення семантичного поля – окрім того, що з'являються нові символи. Особливе значення у розвитку людської | цивілізації відіграє мова, яка теж є системою символів.

Наприклад, коли у певній країні змінюється тип державної влади, то змінюються її символи – гімн, прапор, герб тощо. Це можна простежувати на символіці будь-якої країни (в тому числі й України)л

Матеріальна культура та її структура:

При розгляді другого питання студентам слід ґрунтовно засвоїти сутність матеріальної культури. Треба звернути особливу увагу на поняття і структуру *способу виробництва, діалектику продуктивних сил і виробничих відносин.*

У функціонуванні та розвитку суспільства важливу роль відіграють різні фактори: природно-географічні, економічні, духовні. Філософи у різні часи ставили на перше місце один з них: географічні фактори - Ібн-Хальдун, Ш.Монтеск'є, І. Гердер; духовні фактори /розвиток Абсолютної Ідеї, мораль, право, політику, релігію/ - Платон, Г. Гегель та інші представники ідеалістичної філософії. Діалектико- матеріалістичний підхід ґрунтується на тому, що в основі розвитку суспільства лежить матеріальне життя, а в основі матеріального життя - той чи інший спосіб виробництва матеріальних благ (К Маркс, Ф. Енгельс).

Джерелом та середовищем життєдіяльності людини, суспільства є природа. Саме в природі людина усвідомлює та намагається реалізувати свої цілі в усій їх різноманітності. Відношення людини й суспільства до природи складають систему. Вже у Стародавньому Світі сформувалось два типи ставлення до природи – *екофільного* (природозберігаючого) та *екофобного* (природо руйнівного), які представлені в суспільній свідомості в наш час. В одні періоди переважає перша тенденція, в інші – друга. Екофобне ставлення людини і суспільства до природи особливо посилилось в ХІХ-ХХ ст., у той же час у масовій свідомості поширюється розуміння нерозривного зв'язку людини й суспільства з природою. Суспільство складає відкриту систему, яка не може існувати без обміну з оточуючим середовищем: речовиною, енергією, інформацією. Цей обмін здійснюється в процесі праці. К. Маркс відзначав, що

"без неї не був би можливим обмін між людиною й природою, тобто не було б можливе саме людське життя."

Один історичний період розвитку суспільства визначається не тільки тим, що люди виробляють, але й тим, як вони виробляють матеріальні блага. Отже, вони відрізняються способом виробництва. Людина перш за все забезпечує своє фізичне відтворення, задоволення базових матеріальних потреб у їжі, житлі, безпеці, тощо. "Спосіб виробництва матеріального життя зумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі" – писав К. Маркс. Власне у способі виробництва відтворюються матеріальні умови буття людей, причому це відбувається тільки через працю, яка завжди має колективний характер. Праця – це процес обміну речовини між природою і суспільством, який людина контролює своєю цілеспрямованою діяльністю. Крім самого процесу праці, вона включає *предмет праці* (сировина, земля), *результат праці*. Праця створила людину і в суспільному виробництві в цілому відбувається історично зумовлене відтворення людини як суспільної істоти. Визначальним у суспільному виробництві є матеріальне виробництво, в якому відтворюються матеріальні умови життя людей. А основою матеріального виробництва є той чи інший спосіб виробництва, який має дві сторони: *продуктивні сили і виробничі відносини*. Провідну роль у цій системі відіграють продуктивні сили. Головний елемент продуктивних сил - люди як суб'єкт праці, діяльність яких спрямована на предмет праці. Продуктивні сили включають в себе речові (сировина, матеріали, знаряддя праці) та суб'єктивні (люди як виробники) фактори. На предмет праці людина діє засобами праці - знаряддями праці. Предмет праці і знаряддя праці складають *засоби виробництва*. Але без людини вони мертві, їх застосувати, привести в дію може тільки така людина, яка має певні трудові навички, вміння. Обов'язковою складовою продуктивних сил є *технології* (методи застосування засобів виробництва). Головним показником рівня розвитку продуктивних сил є рівень продуктивності праці. Чим вищий рівень продуктивності праці, тим більше одиниць продукції виробляє людина за одиницю часу. Значить, тим швидше вона може виробити необхідне для задоволення матеріальних потреб і вивільнити для саморозвитку, творчості

пізнання. А вивільнений час людей, спрямований на самореалізацію їх сутнісних сил є головним багатством суспільства в цілому.

Виробництво є процесом колективним. Відносини, зв'язки, що складаються між людьми в процесі виробництва, носять назву виробничих відносин. Вони включають:

- економічні (або відносини власності на засоби виробництва) Ця власність може бути: приватною, колективною, державною;
- відносини, що складаються в процесі обміну, розподілу, споживання матеріальних благ;
- відносини між керівництвом та підлеглими;
- відносини між різними галузями виробництва тощо.

Провідну роль у цій системі відносин займають економічні відносини, тобто відносини власності на засоби виробництва: знаряддя праці, засоби праці і продукти праці. Виробничі відносини - це відносини між людьми з приводу виробництва: вони складають економічний базис суспільства.

Найбільш рухомим, провідним елементом є продуктивні сили, а більш консервативним - виробничі відносини. Прогрес техніки, вдосконалення знарядь праці, розвиток умінь, потреб людей, поглиблення спеціалізації - все це є могутніми двигунами змін і розвитку продуктивних сил. К. Маркс показав, що зміни в продуктивних силах (згідно з законами діалектики) викликають відповідні зміни у виробничих відносинах. Основний закон матеріального виробництва – закон відповідності виробничих відносин характеру і рівню розвитку продуктивних сил. Вище відмічалось, що провідну роль у виробничих відносинах відіграють економічні, тобто відносини власності, які консервуються державою, правом, звичаями, традиціями і мають високу тенденцію до самозбереження. Тому на певному етапі розвитку суспільства виробничі відносини починають гальмувати сковувати розвиток продуктивних сил. І тоді настає криза, яка знаходить своє вирішення або через реформи, які змінюють виробничі відносини /еволюційний шлях /, або через соціальну революцію, яка змінює старі виробничі відносини, даючи можливість утвердитись новим, які відповідають рівню розвитку продуктивних сил. При

цьому старі виробничі відносини не зникають безслідно, а виступають основою для розвитку нових. Так, у рабовласницькому, феодальному, капіталістичному способах виробництва залишається приватна власність на засоби виробництва, змінюються тільки її форми, і зростає особиста свобода людини (виробника).

Важливим елементом продуктивних сил є *техніка* /від грецького „техне” – вміння, майстерність./ Цей термін охоплює як засоби праці, так і методи їх застосування, сукупність способів діяльності, що використовуються в матеріальному виробництві. У процесі розвитку техніки людина передає поступово все більше своїх технологічних функцій технічним засобам. Технічний розвиток іде в напрямку звільнення людини від важкої фізичної праці, інтелектуалізації матеріального виробництва, росту продуктивності праці. Технічний розвиток впливає і на соціальну сферу життя суспільства, політику, духовну культуру. Він створює умови для реалізації сутнісних сил людини, тобто є прогресивним.

В розвитку техніки виділяють такі важливі етапи, як:

1) неолітична революція VIII тис. до н.е., що виразилась в переході від збирання, рибальства до виробництва (землеробство, скотарство) Вона створила умови для спеціалізації, відокремлення розумової праці від фізичної.

2) промислова революція другої половини XVIII- початку XIX ст.. у Європі, яка виразилась у виникненні і запровадженні у виробництво машин. Почали розвиватися природничі, а згодом технічні науки. В контексті промислової революції сформувалась сучасна наука, що ґрунтується на експериментах, точних вимірюваннях. Тривалий час наука розвивалась під впливом техніки, теоретично осмислюючи її результати. Відбулося органічне поєднання науки і техніки, що стало поштовхом до науково-технічного прогресу (тобто поступального розвитку науки, техніки та виробництва).

3) науково – технічна революція. Науково-технічний прогрес часом переривається науково-технічними революціями, тобто швидкими кардинальними змінами в науці, техніці й виробництві. Сучасна НТР, що

почалась з 40-х років ХХ ст., є принципово новим етапом у розвитку продуктивних сил, що характеризується:

- перетворенням науки у безпосередню продуктивну силу, одну з рушійних сил розвитку суспільства;
- автоматизацією виробництва, контролю й управління ним;
- використання нових видів енергії, зокрема атомної, ядерної;
- інформатизацією виробничих процесів;
- створенням і розвитком біотехнологій;
- зміною соціальної сфери;
- зміною способу буття людей.

Сучасна НТР привела до змін у всіх сферах життя суспільства – від матеріального виробництва до духовної культури а з другої половини ХХ ст.. розпочався процес кібернетизації, комп'ютеризації, інформатизації суспільства. Саме тому сучасне суспільство називають постіндустріальним або інформаційним. Д. Белл, який увів цей термін, вважає, що центральне положення в такому суспільстві займає теоретичне знання як вісь, довкола якої організуються:

- нова техніка і технологія ;
- економічне зростання;
- розшарування суспільства.

Основою теоретичних знань вважається наука інформатика, яка лежить в основі нової комп'ютерної техніки і комп'ютерних технологій, що пронизують економіку, політику, мистецтво. А розповсюдження інформації, її переробка, зберігання, захист стають найважливішими елементами суспільного життя. Навіть різноманітні послуги надаються через всесвітню мережу Інтернет. Саме революція в інформатиці комп'ютерній техніці, -стверджує Д. Белл,- рухає суспільство вперед. Інший дослідник, А. Тоффлер вважає, що в інформаційному суспільстві утворюються: 1) новий стиль роботи; 2) новий тип сім'ї; 3) взагалі новий стиль життя; 4) політичні і економічні стосунки. Відбуваються докорінні зміни у свідомості людей, змінюються цінності у їхньому житті: сидячі тривалий час біля комп'ютера, вони отримують

можливість спілкуватися з багатьма людьми, швидко отримувати інформацію з різних галузей суспільного життя і з різних куточків земної кулі.

У такому суспільстві, на думку А.Тоффлера, провідну роль відіграють: така частина матеріального виробництва, як сфера послуг, у якій зайнято біля 70% трудівників; наука й освіта. Він вважає, що корпорації повинні місцем поступитися університетам, а бізнесмени - вченим. Найновіші розробки в галузі медицини, особливо в генній інженерії, мають кардинально змінити якість життя.

Разом з тим, лавиноподібне накопичення інформації й неможливість її швидкої обробки породжують нові типи суперечностей інформаційного суспільства. Все більш актуальним стає вислів: „Хто володіє інформацією, той володіє світом ”. Іншим негативним наслідком інформатизації є розповсюдження неправдивої інформації, виникає так звана "інформаційна війна". Ж. Ліотар назвав цю епоху постмодерном. В її основі лежить отримання, обробка, розповсюдження та зберігання інформації на основі електронно-обчислювальної техніки. Головною цінністю інформаційного суспільства, на його переконання, є знання.

Духовна культура та її структура.

Пристаюючи до вивчення *третього* питання, студентам потрібно зосередити увагу на специфіці *духовного виробництва та духовної культури*. Сукупність духовних відносин, ідей, поглядів, теорій, звичаїв, традицій, образів, почуттів, смаків, переживань, настроїв складає специфічну сферу духовного життя суспільства. Її характеризують наступні поняття: *духовні цінності, духовне виробництво, духовні відносини, .духовна культура*.

При розгляді попередніх питань теми відмічалось, що культуру можна умовно поділити на матеріальну і духовну Кожен із цих видів культури має свої специфічні відносини. Духовні відносини – це відносини, в які вступають люди з приводу духовних цінностей (ідей, наукових теорій, традицій, звичаїв, релігійних вірувань, витворів мистецтва, моральних норм і т.д.) Вони присутні у всіх сферах суспільного життя, але перш за все стосуються процесів

виробництва і споживання духовних цінностей. Духовні цінності повинні задовольняти духовні потреби та інтереси особистості. Процес виробництва духовних цінностей (духовне виробництво) суттєво відрізняється від виробництва матеріальних цінностей, які задовольняють матеріальні потреби людей у їжі, житлі, одязі, засобах пересування, передачі інформації тощо.

І матеріальне, й духовне виробництво спрямовані на перетворення світу і самої людини. Їх метою їх є реалізація сутнісних сил людини як суб'єкта соціального буття. Поняття "духовне виробництво" запроваджено у соціальну філософію К. Марксом для визначення складової суспільного виробництва - виробництва ідей, знань, художніх цінностей. Він виділив складний зв'язок між матеріальним і духовним виробництвом, показав їх діалектичну єдність, і в той же час відносну самостійність.

Матеріальне виробництво створює засоби для духовного виробництва. Наприклад, паперово-целюзна промисловість виробляє папір для написання і друкування книжок; фабрики музичних інструментів створюють засоби для виробництва музики тощо. Але існують суттєві відмінності між духовним та матеріальним виробництвом. Зокрема:

1) якщо в матеріальному виробництві можуть брати участь усі працездатні люди, то духовним виробництвом займаються талановиті, спеціально підготовлені люди: вчені, композитори, художники, письменники, священики, тощо.

Але разом з тим усі всі люди споживають духовні цінності, вступаючи у духовні відносини.

2) якщо результатом матеріального виробництва є конкретні речі, то результатом духовного виробництва є формування абстрактних образів і абстрактних понять (наприклад, у наукових, філософських, релігійних текстах, картинах, театральних виставах, мелодіях і т.д.)

Слід відмітити, що багато результатів духовного виробництва тривалий час залишаються не освоєними суспільством через відставання, наприклад, матеріального виробництва. Так, багато ідей Леонардо да Вінчі було реалізовано лише через 400 років після його смерті – раніше не було

відповідних матеріальних умов (засобів праці, сировини) для цього. Реалізація наукових, політичних і інших ідей сприяє розвитку матеріального виробництва, яке, в свою чергу, стимулює виробництво нових ідей, гіпотез, теорій тощо. Важливим аспектом духовного виробництва є спадковість – лише через освоєння наявної духовної спадщини нові покоління отримують поштовх до творчості.

Результатом духовного виробництва і духовних відносин є духовна культура.

Духовна культура - це з одного боку, процес виробництва, споживання, накопичення і розповсюдження духовних цінностей, а з іншого - це результат, міра досягнутого суспільством у його духовному становленні. У цьому зв'язку виділяють духовну культуру певного історичного періоду (Античності, Середньовіччя, Відродження тощо), духовну культуру певного народу (українська культура, німецька культура, культура народу майя тощо). Це різноякісні феномени. Їх не можна порівнювати за кількісними показниками. Наприклад, некоректно оцінювати культуру одного історичного періоду як нижчий чи вищий стосовно іншого періоду. І так само не можна говорити, що культура якогось народу більш чи менш розвинена, ніж культура іншого народу. Усі вони є елементами цілісної системи духовної культури суспільства, які взаємодіють, взаємозбагачуючись.

На сучасному етапі розвитку цивілізації як загальнопланетарного явища, відбувається зміщення акцентів у розумінні культури. Ще у ХІХ ст. виникли тенденції, які в комплексі породили явища антикультури. Зокрема, в сучасному суспільстві виробляються такі речі, які не служать прогресу суспільства. Хоча це речі, які виготовлені руками і розумом людей, їх не можна віднести до предметів культури (наприклад, зброя масового знищення, газові камери у таборах смерті і інші). Ці явища належать сучасній цивілізації (в широкому значенні слова) але вони не є культурними.

Іншим феноменом сучасного суспільства є так звана „масова культура”. З одного боку, зростання рівня освіченості населення, демократизація сприяли доступу широких верств населення до надбань культури. З другого – засоби

масової інформації не скільки забезпечують доступ до надбань світової культури, скільки уніфікують, стандартизують усереднюють, спрощують, замінюють її ерзац – культурою, яка задовольняє самі примітивні смаки, потреби, а, отже, знижують цінність духовної культури. Людям нав'язуються стереотипи мислення, поведінки, які перетворюють їх на політично пасивних споживачів продуктів „масової культури”; масу, яка прагне тільки „ хліба й видовищ”. Творці масової культури бачать свою місію в тому, щоб виробляти такі кінофільми, романи, музику тощо, які б відповідали спонтанним, інстинктивним, примітивним бажанням і потягам, імпульсам, виступали засобом розрядки, релаксу після виснажливої праці. Цьому явищу в наш час знайдено термін "шоу-бізнес", адже головна мета цього явища - робити швидкі й великі гроші. Тут немає турботи про розвиток духовного світу людини і суспільства, адже "масова культура" нівелює справжні духовні цінності, усереднює духовну культуру кожного народу.

Тому на противагу "масовій культурі" виникає явище " елітарної культури" споживачами якої стають багаті верстви населення. Для неї характерна підкреслена вишуканість, складна форма, звертання до духовних цінностей культур минулого, Елітарна культура передбачає наявність у її споживачів високого рівня освіти і інтелектуального розвитку. Її елементами є : отримання освіти у престижних університетах, відвідування концертів симфонічних оркестрів, художніх салонів, де представлено класичні полотна, прослуховування видатних сучасних оперних співаків тощо. Для більшої частини населення земної кулі цінності елітарної культури недоступні. А в такому випадку правомірно говорити про те, що цивілізація шкодить культурі. Але разом з тим цивілізація створює засоби прогресу культури: з'являються нові види музичних інструментів (синтезатор), використовуються новітні комп'ютерні технології для створення кінофільмів, електронних книжок і т.д.

Продуктом духовної культури, духовного життя суспільства є *суспільна свідомість*, Це складне явище, яке має свою структуру і носить конкретно-історичний характер. У суспільній свідомості виділяють такі елементи, як: *суспільна психологія та ідеологія; форми суспільної свідомості* (політична,

правова, моральна, естетична, релігійна, а також філософія і наука.) Люди судять про рівень духовної культури суспільства чи соціальної групи через прояви суспільної свідомості. В ній виділяються наступні рівні: побутовий та теоретичний.

Побутовий рівень - це нижчий рівень суспільної свідомості, який включає сукупність знань, уявлень суспільних почуттів, настроїв, емоцій, звичаїв, традицій, чуток, ілюзій і т.д., які стихійно виникають у процесі повсякденного життя тієї чи іншої соціальної групи. У цих проявах суспільної свідомості виявляються, схоплюються зовнішні сторони суспільного життя.

Теоретичний рівень - це теоретично узагальнене й обґрунтоване знання про суспільне життя. Воно включає в себе суспільні ідеї, теорії, концепції, гіпотези, програми, тощо, які розкривають сутність тих чи інших суспільних явищ, тобто виявляють внутрішні закономірності розвитку суспільства.

Суспільна психологія є частиною побутового рівня суспільної свідомості. Вона ґрунтується на психічному складі відповідної соціальної групи і включає в себе: соціальні почуття, настрої, звичаї, традиції і т.д., які формуються у тих або інших класів, націй та інших соціальних груп під впливом матеріальних умов їх життя. Суспільна психологія має виражене етнонаціональне забарвлення, може швидко змінюватися під впливом певних подій. Це стосується почуттів, настроїв, переживань, але не традицій, звичаїв, обрядів, які є досить консервативними й стійкими. У суспільній психології в цілому переважають консервативні риси, які можуть стримувати прогрес суспільства.

Суспільна психологія - це стан масової свідомості, це погляд на суспільне життя мільйонів людей, а ідеологія вносить у масову свідомість теоретично обґрунтовані ідеї, концепції, програми, озброює людей теоретичними знаннями для усвідомлення стану справ у суспільстві і можливостей його подальшого розвитку (через засоби масової інформації, комунікації та ін./ Отже, вони тісно зв'язані між собою. Але історично першою є суспільна психологія, яка виступає фундаментом для формування ідеології.

Ідеологія піднімається над почуттями, емоціями, віруваннями, заблудженнями, які народжуються у повсякденній практиці, формує ідеали

суспільства, цілі та засоби їх досягнення. Тоді маси усвідомлюють інтереси свого класу, нації тощо і зі знанням справи беруть участь у суспільних рухах (екологічних, антиглобалістських, релігійних і т.д.)

Форми суспільної свідомості - це структурні елементи, що розрізняються за предметом, який вони відображають; за способом і характером цього відображення та за його результатами. Виділяють такі форми: політичну свідомість, правову, моральну, естетичну, релігійну, науку та філософію. Всі вони відображають різні сторони суспільного буття, а, отже, застосовують різні методи і засоби пізнання соціальної дійсності.

Наприклад, *політична свідомість* відображає відносини між класами, націями, державами, народами з приводу державної влади. Для цього використовуються засоби масової інформації, партії та інші політичні організації. Але треба розрізнити політику як діяльність і політичну свідомість як сукупність ідей, поглядів, програм і ідеалів тощо.

Правова свідомість відображає відносини між групами людей, між людиною і суспільством, людиною й державою з приводу законного та незаконного. Результатами виступають: юридичні норми, кодекси, закони, правові концепції, теорії, тощо.

Моральна свідомість відображає відносини між групами, всередині груп, між людиною та суспільством з приводу справедливості, гідності, честі, обов'язку /через моральні ідеали, норми, принципи, правила і т.д./

Релігійна свідомість – це уявлення про надприродне, в яке людина вірить, від якого відчуває себе залежною. Вона виражається у віруваннях, релігійних вченнях, образах, символах, релігійній філософії. Провідне поняття цієї форми суспільної свідомості – *священне*.

Естетична свідомість відображає відносини між людьми з приводу прекрасного і потворного, красивого і некрасивого, формує естетичні смаки, почуття, емоції, естетичні образи і т.д., які виражаються у творах мистецтва, літератури.

Наука – відображає внутрішні суттєві зв'язки у суспільних явищах та між ними; виробляє наукові поняття, концепції, прогнози суспільного розвитку.

Філософія є узагальненим вченням про суспільне життя, його закони. Вона виробляє відповідні філософські категорії, принципи, теорії, концепції.

Усі форми суспільної свідомості тісно зв'язані між собою, не існують відокремлено одна від одної. Розділити їх можна лише умовно, як і взагалі суспільне життя. Вони доповнюють одна одну, даючи в єдності уявлення про суспільне життя і перспективи суспільного розвитку.

Основні терміни.

Виробничі відносини – суспільні відносини між людьми, що виникають в процесі виробництва, обміну, розподілу матеріальних та духовних благ. Зумовлюються продуктивними силами.

Духовні відносини – це відносини, в які вступають люди з приводу духовних цінностей (ідей, наукових теорій, традицій, звичаїв, релігійних вірувань, витворів мистецтва, моральних норм і т.д.).

Духовне виробництво – діяльність, яка породжує ідеї, які втілюються в життя матеріальним виробництвом. Це частина духовного життя суспільства, зв'язана з виробництвом духовних цінностей, які задовольняють духовні інтереси суспільства і окремих людей.

Культура - сукупність матеріальних та духовних цінностей, вироблених людством протягом усієї історії, а також сам процес творення, розподілу і споживання матеріальних і духовних цінностей, що спрямований на повне виявлення і розвиток сутнісних сил людини.

Матеріальне виробництво - процес трудової діяльності людей, які з допомогою відповідних засобів здійснюють перетворення природи з метою створення матеріальних благ, спрямованих на задоволення людських потреб.

Праця - доцільна діяльність людей з метою перетворення і освоєння природних і суспільних сил для задоволення людських потреб.

Продуктивні сили – знаряддя, засоби виробництва, самі люди, які приводять їх в рух і здійснюють виробництво.. Сукупність знарядь і предметів праці становить засоби виробництва. Головний елемент продуктивних сил - люди як суб'єкт праці, діяльність яких спрямована на предмет праці.

Символ (від грецького *simbolon* – знак, ознака) – в самому загальному вигляді – поняття, що фіксує здатність матеріальних речей, подій, також життєвих образів виражати ідеальний зміст, відмінний від їх безпосереднього,

Питання і завдання для самоконтролю.

1. Як Ви розумієте вираз: „ культура є людським способом включення в універсум”?

2. Розкрийте діалектичний взаємозв'язок продуктивних сил і виробничих відносин.

3.. Чому продуктивні сили визначають форму суспільства?

” Що ж таке суспільство, яка б ні була його форма? Продукт взаємодії людей. Чи люди вільні у виборі тої чи іншої суспільної форми? Аж ніяк. Візьміть визначену ступінь розвитку продуктивних сил людей, і ви отримаєте визначену форму обміну і споживання. Візьміть певну ступінь розвитку виробництва і споживання, і ви отримаєте певний суспільний лад, певну організацію станів чи класів – словом, певне громадянське суспільство. Візьміть певне громадянське суспільство і ви отримаєте певний політичний лад, який є лише офіційним виразом громадянського суспільства.”

К.Маркс

.(Письмо П.Анненкову. 28 декабря 1846 г. // Маркс К.. Енгельс Ф. Соч. Т.37 с, 402 - 403.)

4. Що зараховують до елементів духовного життя суспільства?

5.Прочитайте уривок з твору А. Печчеї і поясніть, у чому він бачить суперечливість результатів науково-технічного прогресу.

„ Наукова революція, що прийшла за нею, повсюдно поширила наукові методи і підходи, надзвичайно поширила наші знання про самі різні процеси і явища фізичного світу, однаке і вона не дала людині мудрості. Що ж стосується технічної революції, то саме - то вона – при всіх матеріальних добродійствах, які вона обрушила на людину – як раз і стала головним джерелом її внутрішньої кризи.”

А. Печчеї.

(Мир философии.- Ч.2 – М.: Изд. полит. лит.,1991.- С.569.)

6. Прочитайте наведений нижче уривок і поясніть, в чому Е. Кассіпер вбачає єдність духовної культури.

„Немає сумніву, що людську культуру утворюють різні види діяльності, які розвиваються різними шляхами, переслідуючи різні цілі. Якщо ми самі задовольняємось спогляданням результатів цих видів діяльності – міфами, релігійними ритуалами чи віруваннями, творами мистецтва, науковими теоріями, то привести їх до одного знаменника виявляється неможливим. Філософський синтез, однак, значить щось інше. Тут ми бачимо не єдність наслідків, а єдність дій, не єдність продуктів, а єдність творчого процесу.”

*Е. Кассіпер(Мир філософії.- Ч.2
– М.: Изд. полит. лит.,1991.- С.307.)*

7. Чи масова культура сприяє розвитку суспільства і особи ?

Література:

Основна:

ВВЕДЕНИЕ в философию: Учебник для вузов. В 2 ч. / Фролов И.Т., Араб-Оглы Э.А., Арефьева Г.С. и др. – М.: Политиздат, 1989. – Ч. 2 – С. 416-431; 432-478.

ВВЕДЕНИЕ в философию: Учебное пособие для вузов. / авт кол. Фролов И.Т и др. – М.: Республика, 2004.– С.485-495; 514-537.

ГУРЕВИЧ П.С. Основы философии: Учебник. – М.: Гардарики, 2000. – С. 346-412.

ЕНЦИКЛОПЕДИЯ постмодернізму.- К.:Основи,2003.- Статті:
«Політика», «Життя суспільства»,

КАНКЕ В.А. Философия. Исторический и систематический курс: Учебник для вузов. – М., 2002. – С. 226-240.

ФІЛОСОФІЯ: Підручник /І.В. Бичко, І.В. Бойченко, ін. - К., 2001. – С. 193-228.

ФІЛОСОФІЯ. Підручник. За ред. Надольного І.Ф. -К.: Вікар, 2001. - С.

ФІЛОСОФІЯ: Посібник для студентів вищих навчальних закладів
/Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А.-К., Академія, 2001-
С.364-419, 510-526.

Додаткова:

КРУТЬ И.Б., ЗАБЕЛИН И.М. Очерки истории представлений о
взаимоотношении природы и общества. - М.:Наука, 1988. - С. 6-19.

КЕМПБЕЛЛ Дж. Свобода и сообщество. // Вопр. филос., 1992, №12.

КРЫМСКИЙ С.Б. Контуры духовности: новые контексты
идентификации // Вопр. филос., 1992, №12.

КРИСАЧЕНКО В.С. Стратегія виживання виду Homo sapiens // Філософ. і
соціол. думка, 1992, №4

ХЕЙЗИНГА Й. Homo Ludens. \Человек играющий/ -М.: Прогресс-
Академия, 1992.-464 с.

ШАПОВАЛОВ В.Ф. Основы философии. От классики к современности,
изд. 2-е, доп.: Учеб. пособие для вузов. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. – С. 457-488.

ЯЩЕНКО Є.Г. Глобальні механізми. Досвід про взаємовідношення
природи та людини // Філософ. і соціол. думка, 1992, №4.

Першоджерела:

МАРКС К. К критике политической экономии // Маркс К., Энгельс Ф.
Соч. – Т. 13.- С.6-9.

ПЛАТОН. Государство // Платон. Филеб, Государство, Тимей, Критий.-
М.: Мысль, 1999.- С. 188-191.

СУМЕРКИ богов. М.: Изд. политич. литературы.- 1989.- С.95-97,104.

ХАЙЕК Ф.А. Дорога к рабству. // Вопр. философии, 1990, №11-12.